

A kritikáról folyó vitában eddig a következő írások jelentek meg: Sándor L. István: Az erőszak esztétikája (2003. január); Csáki Judit: A kritika sine qua nonja (február); Mestyán Adám: Mi a tánckritika? (március); Csabai Attila: A kritika szabadsága és felelőssége; Kutszegi Csaba: Reflexiók a reflexióra (április); Urbán Balázs: Mezőnyről, mércékről (május); Max Wymán: Kinek a hangja hal el a szélben?; Koltai Tamás: Vicinális (június).

HEGEDŰS SÁNDOR

Polémia a kritikáról

„A kritikus számára a kollégák jelentik a magasabb fórumot. Nem a közönség. Végképp nem az utókor.”

(Walter Benjamin: *Angelus Novus*.
A kritikus technikája tizenhárom tézisben. – VII. –)

Mielőtt bármit mondanék: kötelező az elismerés és dicséret hangján szólni a SZÍNHÁZ című folyóirat szerkesztőiről, akik vállalták a kockázatot, és fórumot, „disputa”-lehetőséget biztosítottak Sándor L. István – kritikai (?), önkritikai (?), ám mindenképpen provokatív tartalmú – írásának. Természetesen itt és most nem a szerző személyének tolerálását, publikációjának közlését, tehát a konkurens színház- és tánckritikai lap főszerkesztőjével szemben tanúsított méltányos bánásmódot ítélem említésre méltó bátor tetteknek. Ez rendjén van – dicséret azonban nem jár érte. Kurázsira – gyanúm szerint legalábbis – a szerkesztőknek akkor lehetett igazán szükségük, amikor engedtek a provokációnak, noha tudták, hogy ezzel reális lehetősége támad egy *metakritikai* *diskusszió*nak, vagyis kritikus szint alá csökkenhet a gátlásküszöb, nem lehet majd megálljt parancsolni a nyilvános „önélveboncolás” ingerenciájának. (Önélveboncoláson olyan zsinórmértékét vesztett, saját önkényébe zárt, terápiát célzó cselekvést, szellemi pulzációt értek, melyet a rossz szakmai közérzet és a kényszeres – a lehetőségfeltételeket, kompetenciahatárokat figyelmen kívül hagyó – jobbító szándék együtt generál.) Kockázatról, veszélyforrásról beszélek, vagyis nem valamiféle szükségszerűséggel bíró, kikerülhetetlen fátumról, mely a terápiára szoruló kritika *sine qua nonja*, revitalizációs programjának kötelező része. Lám, a magam részéről vigyázni szeretnék, hogy ne kapjon el engem is a kór, vagyis ne egy *metakritikai* *diskusszió* résztvevőjeként olvassam Sándor L. István írását. Ő egyébként személy szerint, közvetlenül nem is felelős egy olyan olvasatért, melyet lehetségesnek – kockázatosnak, *nota bene* kórosnak – tartok, hacsak annyiban nem, hogy biztosította hozzá a „megfelelő” szöveget.

Mi mármost a közvetlen veszélye a színházkritikai, tánckritikai analízisnek, a kritikai élet önkritikus vizsgálatának, ha arra gyakorló kritikusok – kritikai közéletünk prominens képviselői – hivatalosak? Miért volt valószínűsíthető, hogy a szóban forgó írásban egy erre szóló meghívót találnak majd az érintettek?

A közvetlen veszély nyilvánvaló: az olvasót nem feltétlenül érdeklí majd, ha „kiszolgálás” helyett egy szakma belügyeivel traktálják; köszöni szépen, de nem kér a kitergetett szennyes látványából. Szakszerű kritikára vágyik ugyanis, s nem annak magyarázatára, hogy miért nem kaphat, vagy amit kap, miért nem az. (De ha esetleg kíváncsi lenne is a „fehérműre”: közel sem lényegtelen kérdés, hogy ki szabad-e elégíteni ezt a kíváncsiságot. Hol húzódik a lapszerkesztő és a kritikus ilyen irányú kompetenciája? A gyakorló kritikus illetékes-e a kritikáról mint olyanról szóló diskurzusban megszólalni? A kritika mibenlétének, társadalmi funkciójának vizsgálata nem az esztéták, a filozófusok dolga-e? Kérdések, melyeket kerülnünk, mint macska a forró kását!)

A Sándor L. István írásában rejlő közvetett veszély – s benne a nyílt színi provokáció világa, egy sajátos olvasat lehetősége – egy különös kétértelműségnek, homályban maradt ambivalenciának a működésbe lépése. De, mint mondtam volt, nemcsak a szerző felelős érte – tehát nem a tematikai szigor hiánya, nem is az alkalmasint előforduló pongyola fogalmazásmód –, hanem legalább annyira az olvasó is. Pontosabban: senki sem felelős, hiszen mindenki teljesítette a tőle elvárható, bejárta lehetőségeinek aktuális határait. Inkább a szóban forgó kétértelműséggel van baj, többnyire egyértelműnek látszik ugyanis: olyannyira összenöttek „értelmei”, hogy csak meghatározott perspektívából érzékelhető a különbségük. Meg aztán nem is a felelősök keresése a dolgunk, hanem a megértés: éppen annak alázatos megértése, hogy felelősségviselő képességünk, terhelhetőségünk miért csak annyira képes, amennyire.

A kétértelműség akkor lesz látható, akkor válik nem rejtetté, mikor Sándor L. István – legalábbis írásának tanulsága szerint – a kritikai gyakorlat lényegi értelmét, társadalmi funkciójának sikeres megvalósulását a kritikusok saját magukkal folytatott szellemi párbeszédének függvényévé teszi: „az előadások kritikái fogadtatása – íme az aktuális szöveghely – lényegében párhuzamos monológok sorozatából áll (mintha csupa, mindentől és mindenkitől elzárt szellemi remete fogalmazná meg hangsúlyozott különvéleményét). Ezért aztán az írások nem kapcsolódhatnak össze a produkciókról folytatott közbeszédde. A szakma egzisztenciaféltő, értékközömbös magatartása mellett ez is egyik fontos magyarázata annak, hogy nincs ma Magyarországon egészséges színházi élet. A kritika ebben a közegben valóban nem teljesítheti feladatát. Nem kezdeményezhet dialógust az alkotásokkal, hisz még önmagával sem képes szellemi párbeszédet folytatni.”

Mi ebben a kétértelmű? – kérdezhetjük. Több dolog is! Kezdjük rögtön a kritikai étellel. (Arra a kritikai magatartásra, mely szellemi párbeszédre képes önmagával, úgy gondolom, jogosan mondjuk azt, hogy életszerű, hogy „kritika élet”: magánvalósága szerint bensőséges, világában otthonos.) „Kritikai életről” azonban közel sem csak normatív értelemben – meghatározott kritériumok fennállása esetén – beszélhetünk, hanem bizony formális meglétére tekintettel is. Pontosán úgy, ahogy ez már az „élet” szóval egyébként is történni szokott: van úgy, hogy formálisan már vagy még életnek tartjuk azt, amit tartalmilag még vagy már nem az. (Ilyen, mondjuk, az embrionális lét vagy a géppel lélegeztetett vegetáció esete.) A kérdésre – miszerint tekinthető-e kritikai életnek a „mindentől és mindenkitől elzárt szellemi remete” esete a maga hangsúlyozott magánvéleményével – bizony olyan válasz dukál, hogy igen, hogyne lenne tekinthető! Már csak azért is, mert a fenti idézet a kritika működésének egyik faktoráról mintha elfeledkezett volna: a színházba járó, kritikai folyóiratokat olvasó nézőről. Csáki Judit hozzászólásában észre is vette ezt a hiányosságot: „a kritikus... elsősorban a közönségével folytat dialógust, még ha sajátos dialógust is.” Igaza van-e mármost Csáki Juditnak? Természetesen igen. Mint állítás vitathatatlan, amit mond. De

igaza van-e ezen állításnak, amennyiben válaszként tekintünk rá, mint az „önmagával” (értsd: Sándor L. Istvánnal) folytatott „szellemi párbeszéd” egyik elemére?

Ez az a kérdés, melyre nem szeretnék kapásból válaszolni. Nem gondolom ugyanis, hogy helyből adva lennének a korrekt válaszhoz szükséges feltételek. További körülmények vizsgálatát érzek kívánatosnak. Már csak azért is, mert tétje van válaszonak. (SLI szerint például: hatalmas színházi életünk egészsége.) Meg aztán a „válasz” csak akkor lehetne az, ami, vagyis tényleges válasz, ha feltételezném, hogy SLI valóban elfelejtkezett a lényegről, történetesen éppen a nézőről, a közönségről, s nekem figyelmeztetnem kellene erre. Nos, nem gondolom, hogy elfelejtkezett volna róla. Még akkor sem gondolom, ha szöveg szerint valóban problematikus a „jelenléte”. Tartózkodásom ugyanakkor nem jelenti Csáki Judit „válaszának” elutasítását! Egyáltalán nem! (Valamiképpen nyilván „válasz” az, ahogy reagál, még ha nem is feltétlenül SLI kérdéseire.) Őt is meg szeretném érteni, jó lenne tudni, hogy miért reagál úgy, ahogy. Például, hogy miért indulatos? Milyen értékek, milyen vállalások vezetnek olvasatát? Hol húzódik írásában a határ, mely előítéleteit, értékadottságait kettéosztja egy általa már ismert, vállalt, öntudatos és egy rejtett, öntudatlan, ki nem mondott tartományra?

Az, ami számomra igazi megértést hozhat, saját pozícióm felépülésének, illetve egy olyan kilátó megtalálásának következményeként képzelhető el, mely egyetlen pillantással átfogni lesz képes a vita (vagy az egymás mellé helyezett monológok) lényegi történéseit. Ma még nem tartok itt! Nem tudom például, hogy az adott situációt Csáki Judit miért látja alkalmasnak a kritikus magatartás céljainak korrekt meghatározására, következőképp annak eldöntésére, hogy a műalkotás sajátos rekonstrukciója vagy a befogadó számára való közvetítés-e az elsődleges kritikus feladat. Igaz, arról sem tudok számot adni, hogy SLI miért beszél „értékközömbös kritikáról”, vagy hogy kit és miért támad voltaképpen, mikor egzisztenciaföltöknek aposztrofálja kollégáit. A szerzőnek ezzel kapcsolatban persze válaszolnia illenék néhány kérdésre: a kritikus szakma illetően lesajnálása, elégtelenségének felemlgetése, bajaira történő ráolvasás vajon még csak diagnózist összegző művelet-e, vagy már a javallt terápiát is magában foglalja? Amit írt, az egy diszfunkcionáló szakma felejthető megnyilvánulásának tekinthető-e, amolyan „szokásos” monológnak – egynek a sok közül –, vagy már a kívánatos kritikai diskurzust reprezentálja, a mások véleményével történő érdemi számvetés?

Nem folytatom. Jelenleg úgy tűnik, hogy a „disputa” kifulladásban van, minden lehetőségét kimerítette már, ami megakadályozhatta, hogy érdemben megtörténjen. Csáki Judit indulatos „válasza” SLI írásának egy olyan olvasatán nyugszik, mely – véleményem szerint legalábbis – nem a szerző eredeti intencióihoz, hanem meghatározott betűihez tapad. Lett is belőle szakmai reputációfeltés, helyzetétel, néven nevezett igazság: „itt végre, azaz pénzre megy a harc, és az eszközökben nincsen válogatás, azt se feledjük.” Nos, én se gondolom, hogy szabadna. Csakhogy közben elveszett a *Barbárok*, SLI írásának érdemi része. Két oldalban megtudtuk, hogy mi a „kritika sine qua nonja”, de semmit se tudunk meg a színház- és a tánckritika esetleges különbségéről.

Amikor pedig Mestyán Ádám írásából megtudtuk, már késő volt, s különben se lehetett örülni neki. Késő volt, mert egyértelművé vált, hogy lekéstük a vitát, az eszmecserét, mindent, ami a szakmai diskurzus lehetőségét hordozta volna. Helyette kaptunk egy, a kinyilatkoztatás karakterjegyeit hordozó magánvéleményt, mely minden igyekezete, erénye, okossága ellenére sem tudta elfelejteni velünk kiszolgáltatottságunkat, sötétben tapogatózásuk kinkeserveit, illetve „objektivitásunk” szubjektivitásának objektivitását. Ma meg azt, hogy „a kritikus szabadsága... jelen pillanatban a tánc esetében voltaképpen határtalan. Csak a szerkesztői önkény döntheti el, hogy egy tánckritikus hozzáértően ír-e vagy sem. Ma a tánckritikus ezért csak íráskészsége által fogható meg.” *No comment.*

A valódi disputa elmaradásának negyedik állomásával – Csabai Attila és Kutszegi Csaba perlekedésével – annak sok-sok tanulsága ellenére sem foglalkoznék, mert véleményem szerint nemhogy nem terelik gyakorlati síkra a nem is tudom milyen elméleti problémákat, hanem az eddigieket is összezavarják. Olyan őserdőbe csálnak ugyanis, ahová csak a biztos eltévedés kalandvágya vihetne némi kis igazságot, biztosíthatna helyi értéket a maradásnak.

A vigasztalan összképen Urbán Balázs írása sem javít sokat. Annak ellenére sem, hogy nem egy megjegyzése „bólogatásra” indított; helyeslésem, egyetértésem nyilvánvaló jeleként. De nemcsak azért, mert egyezett véleményemmel, hanem mert megfelelni látszott Sándor L. István – olvasatomban válasz nélkül maradt – eredeti intenciójának: „Érdemes lenne például legalább magunk között elbeszélgetni a kritikusképzésnek és -kiválasztásnak a jelenleginél tágabb lehetőségeiről, formáiról. Érdemes lenne eszmecserét folytatni (kritikusan) egymás írásairól.” Hát ennyi. Valóban érdemes lenne. Ez idáig ugyanis nem valósult meg. Érdemes lenne tehát előlrol kezdeni. De nem az „önélveboncolás” reflexeinek engedelmeskedve, hanem mértéktartó módon, úgy, mintha saját magát vitatkozna az ember.

Valószínűleg ez most azért nem sikerült, mert már a kezdet kezdetén hiba csúszott a számításba. Véleményem szerint Sándor L. István azon gondolata bizonyult túlsúlyosnak, gyakorlatilag kivitelezhetetlennek, hogy egyetlen írás keretei között szólni lehet a hazai színházi és tánckritika általános kérdéseiről és egy konkrét műről. A kritikai szemle műfaja ezt elvileg biztosítani látszott. Nem történt meg. A tanulság: egyetlen tölténnyel két célba nem lehet betalálni. (Még akkor sem feltétlenül, ha azok fedésben vannak.) A *Barbárok*at elemezve csak a *Barbárok*ról szóló kritikákat szabadott volna célkeresztbe fogni, de nem a kritikát magát. Ha pedig a kritika önmagát célozza – saját magával folytat szellemi párbeszédet –, nem fog tudni műközelbe jutni. Ez is tanulság. Egyszerre köszönti a nyilvánosságot, és köszöni meg neki.

Summary

Two contributions are devoted to the Ark's new production of Tchekov's *The Three Sisters*: a review by Tamás Tarján is followed by the answers Rumanian guest-director Cătălina Buzoianu gave to Andrea Tompa's questions.

Other reviews of the month are signed by András Nagy (Beckett's *Waiting for Godot* at the Pest Theatre and *Play* at the New Thalia Studio), Judit Szántó (Racine's *Phaedra* at the Piccolo Theatre and *Berenice* at the Budapest Chamber Theatre), Tamás Koltai (Carlo Goldoni's *The Summer Holiday* at Kaposvár), Judit Csáki (Dezső Kosztolányi's *The Golden Dragon* as adapted by András Forgách for the Sopron Petőfi Theatre), András Csont (Sylvester Levay's and Michael Kunze's musical drama *Mozart!* at the Operetta Theatre), Balázs Perényi (Molière's *The Would-Be Gentleman* at the New Theatre), Judit Szántó once more (David Auburn's *Proof* – English and Hungarian version at the Merlin Theatre), Csaba Kutszegi (two highlights of the World Day of Dance: *Furia* by the Nuevo Ballet Español and *Nostradamus* by the Astra Roma Ballet) and Balázs Urbán (Shakespeare's *Twelfth Night* at the Hungarian Theatre of Pest).

Tamara Török publishes an extensive conversation with actor-director Zoltán Bezerédi, for 23 years a leading member of the Kaposvár company who recently changed over to the Katona József Theatre.

In our column concerned with world theatre Ádám Mestyán introduces the Peking Opera Company and the Chinese State Puppet Theatre both seen at the Budapest Spring Festival, while Tamás Halász saw at Vienna's Embody Festival two solo dance productions by Mark Tompkins and Vera Mantero evoking the unforgettable personality of Josephine Baker.

Two obituaries of artists recently deceased follow: Péter Molnár Gál sums up the career of actress Kornélia Sallai (1919–2003), while the other one is devoted to the memory of actor Ferenc Némethy (1926–2003).

In our series concerned with problems and perspectives of present-day Hungarian theatre criticism, it is the turn of Sándor Hege-dűs to offer his polemic views on the question.

Playtext of the month is Racine's *Berenice* – a play reviewed in the present issue – in a new adaptation by Iván Rozgonyi.